

KS. WALDEMAR W. ŻUREK

WIZYTACJA KOŚCIOŁA PARAFIALNEGO ŚWIĘTEGO MACIEJA APOSTOŁA W NIEŚWICZU W DIECEZJI ŁUCKIEJ Z 1849 ROKU

Nieświcz to kresowa wieś i dobra w dawnym województwie wołyńskim, gdzie wywodzący się od wielkiego księcia Olgierda ród książąt Nieświckich miał zamek obronny. Pozostałości dawnego zamczyska, okopy, wały ziemne, ocalały i widoczne były w pałacowym parku do początku XX wieku. Od XVII wieku dobra książąt nieświckich przechodziły w ręce polskich rodów Stempkowskich, Majewskich i ostatecznie do Omiecińskich, przy których pozostały do 1939 roku. Tamtejszy murowany klasycystyczno-neorenesansowy pałac z połowy XIX wieku w czasie I wojny światowej uległ pożarowi. Ostatni właściciel pałacu Wincenty Omieciński (1900-195?) z braku dostatecznych funduszy na jego odbudowę zamieszkał w starym lamusie, w którym zgromadził meble stylowe, porcelanę i srebra ze spalonego pałacu, którego ogołoczone mury stały do 1939 roku¹.

KS. WALDEMAR WITOLD ŻUREK SDB – dr hab. historii Kościoła, prof. KUL w Ośrodku Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych, e-mail: waldemar.zurek@kul.pl, ORCID: 0000-0002-5602-5077

1. R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, cz. 2 [Ziemie ruskie Korony], t. 5, *Województwo wołyńskie*, Wrocław 1994 s. 298-300; *Nieświcz*, www.wolhynia.com [dostęp: 2.11.2021 r.).

Kościół parafialny pw. św. Macieja Apostoła w Nieświczu ufundowany został w latach 1612-1618 przez cześnika wołyńskiego Mateusza Stępkowskiego². Podupadłą świątynię odnowili i powiększyli w 1802 roku Antoni Sobolewski i Jan Majewski. Jej konsekracji dokonał w 1808 roku sufragan łucki bp Jan Kanty Podhoredeński³, gdy proboszczem w Nieświczu (1807-1814) był ks. Jan Orzechowski, pracujący tu do swej śmierci. Po nim, do końca okresu niewoli narodowej naszego kraju, w Nieświczu prowadziło duszpasterstwo 14 proboszczów parafii (administratorów, kuratorów, komendarzy, zarządców): Antoni Koźmiński 1814-1819, Jan Ellaszewicz 1820-1821, Franciszek Dworzycki 1822-1828, Antoni Swederski 1829-1841, Michał Mińkowski 1842-1869, Józef Suchodolski 1869-1885, Apolinary Boner 1886-1893, Czesław Stanisław Żukowski 1894-1897, Michał Madejski 1898, Stanisław Paślawski 1899, Stanisław Żukowski 1900-1909, Eugeniusz Perkowicz 1910-1916, Walery Baranowski 1917-1918, Franciszek Słuczanski 1919. W ciągu wieków swej historii parafia nieświcka należała do diecezji łuckiej.

W czasie II wojny światowej (1941) proboszczem w Nieświczu był ks. Witold Kurowski (1888-1961). W 1944 roku tamtejszą świątynię zdewastowali a następnie podpalili banderowcy, niszcząc całkowicie jej wnętrze. Ocalały jedynie fundamenty. Dzisiaj na tym miejscu stoi postawiony w 1995 roku krzyż. Upamiętnia on także zbrodnie dokonane w 1943 roku na Polakach z parafii Nieświcz⁴.

Prezentowana wizytacja kanoniczna nieświckiego kościoła parafialnego z 1849 roku dokonana została z polecenia ordynariusza łuckiego-żytomierskiego biskupa

2. *Nieświcz*, w: *Encyklopedia Kresów*, Kraków 2004, s. 308; *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego*, red. B. Chlebowski, t. 7, Warszawa 1888, s. 118.
3. Bp Podhoredeński Jan Kanty (1741-1832) – prepozyt kapituły i katedry łuckiej, sufragan żytomierski następnie łucki, kawaler Orderu św. Stanisława. Urodził się w Wohyniu. Był synem kasztelana czernihowskiego – Ludwika Bożydar. Ochrzczony został dnia 16 października 1741 roku we Włodzimierzu Wołyńskim. Teologię i prawo kanoniczne studiował w Akademii Zamojskiej, w której prowadził w latach 1759-1762 wykłady. Studia kontynuował w Rzymie 1762-1767, gdzie w 1764 roku przyjął święcenia kapłańskie. W 1767 roku uzyskał tytuł doktora obojga praw w Akademii Zamojskiej. W 1790 roku został sędzią w Trybunale Koronnym, a w roku następnym prepozytem kapituły i katedry łuckiej. Dnia 20 sierpnia 1804 roku został prekonizowany na sufragana żytomierskiego (bp tytularny Palemonium), skąd został przeniesiony w 1817 roku na sufraganię łucką. Szczególną troskę okazywał szkolnictwu polskiemu w diecezji łucko-żytomierskiej. W 1825 roku z polecenia Kolegium Duchownego w Petersburgu przeprowadził wizytację generalnego Seminarium Głównego Wileńskiego. Zmarł w Dereczynie, a pochowany został w Łucku. S. Tylus, *Podhoredeński Jan Kanty*, w: *Encyklopedia Katolicka* [dalej: EK], t. 15, miejsce i rok wydania kol. 938; M. Dębowska, *Kapituła katedralna w Łucku w dokumentach przełomu XVIII i XIX wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 98 (2012), s. 72-73.
4. L. Popek, *Świątynie Wołynia*, t. 1, Lublin 1997, s. 147.

Kacpra Borowskiego, gdy proboszczem tamtejszej parafii był ks. Michał Mińkowski. Z uwagi na rozproszenie archiwaliów byłej diecezji łuckiej, publikacja zachowanej wizytacji prezentuje źródło dotychczas nieznanne. Jak każda wizytacja kanoniczna, tak i ta stanowi ważny element kontroli przez hierarchię kościelną działalności parafii oraz należącego do niej majątku. W czasie takiej wizytacji badano także poziom umysłowy, obyczaje i życie religijne wiernych i duchowieństwa. Nieocenione znaczenie miały wizytacje rozległych diecezji zamieszkałych przez wyznawców innych religii lub obrządków, a do takich należała diecezja łucka, która po rozbiorach Rzeczypospolitej znalazła się na terenie zaboru rosyjskiego. Ta diecezja w 1789 roku połączona została personalnie przez osobę ordynariusza z diecezją żytomierską. Odtąd obydwie diecezje miały wspólnego biskupa ordynariusza, ale odrębne instytucje diecezjalne. W pierwszej połowie XIX wieku następca biskupa Cieciszowskiego – bp Michał Piwnicki (1831-1845) na skutek nacisku władz carskich, przeniósł siedzibę diecezji łucko-żytomierskiej oraz instytucje diecezjalne: konsystorz i seminarium duchowne z Łucka do Żytomierza⁵.

* * *

Opis fizyczny dokumentu

Wizyta W[ysokiej] Klasy Kościoła Parafialnego Nieświckiego w Powiecie Łuckim we Wsi Nieświczu z polecenia Jaśnie Wielmożnego Kacpra Borowskiego Biskupa Łuckiego i Żytomirskiego Orderów Kawalera 1849 go roku sporządzona.

To dokument o wymiarach 333 mm x 219 mm, złożony z dwóch składek jednokartkowych połączonych nićmi w górnej i dolnej części rękopisu.

Dokument ma osiem paginowanych stron z papieru maszynowego. Tekst jest w języku polskim, napisany brązowym atramentem.

Na dolnym marginesie widnieje adnotacja: OABMK, skan 5503. Oznaczony sygnaturą P25-1. Brak pieczęci i innych znaków własnościowych.

5. M. Dębowska, *Diecezja łucka i żytomierska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia*, Lublin 2014.

Stan zachowania dokumentu – sierpień 2021 rok.

Stan manuskryptu jest dość dobry, uszkodzone są miejsca przeszycia papieru, w górnej części składki są przerwane, niewielkie uszkodzenia widoczne są na krawędziach pozostałych kart⁶.

TEKST:

„Wizyta W[ysokiej] Klasy Kościoła Parafialnego Nieświckiego w Powiecie Łuckim we wsi Nieświczu z polecenia Jaśnie Wielmożnego Kaspra Borowskiego⁷ Biskupa Łuckiego i Żytomirskiego Orderów Kawalera 1849 roku sporządzona”.

6. Oryginał znajduje się w Ośrodku Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, skan 5503, sygnatura P25-1.
7. Bp Borowski Kasper (1802-1885) – biskup łucko-żytomierski, następnie płocki, patrolog. Używał pseudonimów: „Cudzonowski” i „Z. Chwalibóg”. Urodził się w Polinowszczyźnie, na Wileńszczyźnie, dokąd rodzina Borowskich przybyła w XVII wieku z ziemi dobrzyńskiej. Kształcił się w szkołach zakonnych: dominikanów, jezuitów i misjonarzy. W latach 1823-1827 kształcił się w wyższej szkole pijarów w Połocku, gdzie opanował znajomość języków klasycznych. W 1827 roku wstąpił do Seminarium Głównego w Wilnie. Świecenia kapłańskie przyjął w 1831 roku. Pracował jako wikariusz w parafii Rzeżyca (Inflanty), następnie jako proboszcz w kolonii niemieckiej w Josephstalu koło Odessy. W 1835 roku rozpoczął wykłady z Pisma św. w Akademii Wileńskiej. Po zdobyciu doktoratu z teologii i prawa kanonicznego, w 1839 objął katedrę prawa i historii Kościoła, na której działał także po przeniesieniu Akademii do Petersburga. W 1848 roku objął rządy diecezją łucko-żytomierską. W czasie posługi biskupiej rozwinął działalność pasterską i administracyjną, rozbudował seminarium duchowne w Żytomierzu, zabiegał o odbudowę i budowę kościołów, często wizytował parafie. W kierowanych do wiernych listach pasterskich (z Petersburga 1849, Żytomierza 1850, Wilna 1854, Żytomierza 1864) miał na uwadze rozwój ich życia duchowego. Jest autorem dwóch katechizmów. Opublikował własne tłumaczenie pism najstarszych Ojców Kościoła. Od 1866 roku zarządzał także zniesioną przez cara diecezją kamieniecką. Jako człowiek wielce taktowny potrafił zachować poprawne relacje z władzami rosyjskimi, u których cieszył się nawet zaufaniem, a tego dowodem były przyznane mu liczne odznaczenia. Gdy sprzeciwił się wprowadzeniu języka rosyjskiego do nabożeństw katolickich i nie przyjął „trebinków” (modlitewników, rytuału używanych przez prawosławnych) w języku rosyjskim, w 1869 roku został zesłany do Permu, skąd powrócił dopiero po trzynastu latach, bez możliwości powrotu do swojej diecezji. Z konieczności powrócił do Płocka, gdzie w 1883 roku został ordynariuszem diecezji. Tam zmarł po prawie dwóch latach posługi pasterskiej. W prezbiterium katedry płockiej wystawiono mu okazałe epitafium. W. Charkiewicz, *Borowski Kasper, w: Polski Słownik Biograficzny, t. 2, s. 348-349*; J. Kowalów, *Biskup Kasper Borowski (1848-1883), „Wołanie z Wołynia”, 1997, nr 6 (19) listopad-grudzień, s. 32-34.*

We wsi Nieświcz jest kościół parafialny IV-tej klasy⁸ numerowany. Graniczy z parafią łucką na wschód, z złoczowiecką na południe, ze skurzecką na zachód, z torczyńską na północ. Odległy od guberskiego [= gubernianego] miasta Żytomierza 206, od powiatowego Łucka i poczty listowej 20 werstw⁹. Pierwiastkowie [= pierwotnie] zbudowany w 1618 roku, podpadł dezolacji¹⁰ i w roku 1802 JJWW [Jaśnie Wielmożnych] śp. Antoniego Sobolewskiego i Jana Majewskiego własnym ich kosztem na nowo zmurowany, w formie prostokątnej. Długości ma 16, a szerokości 12 arszyn¹¹. Żadnych w sobie nie ma przedziałów, ani filarów, jest tylko przy ścianach trzy ołtarze. W wielkim ołtarzu jest snycerskiej roboty na krzyżu rozpięty obraz Pana Jezusa. Po prawej stronie drugi ołtarz z obrazem N.M. Panny na płótnie namalowany. Po lewej stronie ołtarz z obrazem św. Macieja Apostoła, na płótnie malowany i pod tytułem tegoż świętego kościół. Po prawej stronie wielkiego ołtarza jest skarbczyk niewielki na skład, a po lewej stronie zakrystia, z której wychodząc, zaraz jest ambona, biało malarsko pomalowana. Wchód do tego kościoła od wschodu, dach gątam¹² pokryty, prosto dany. Żadnej nie ma wieży. Jest tylko krzyż niewielki żelazny na facjacie¹³ nad wielkimi drzwiami. Zegara żadnego nie ma. Nad babińcem¹⁴ jest chór niewielki, gdzie organ o 8-iu głosach, w dobrym stanie. Kościół ten konsekrowany.

8. Prawodawstwo carskie z 1849 roku dzieliło biskupstwa kościelne w Cesarstwie Rosyjskim na trzy klasy, od których uzależniono wysokość uposażenia ordynariusza, konsystorza i członków kapituły. Niższemu duchowieństwu ustalono pensje ze skarbu państwa w zamian za zabrany majątek kościelny. Natomiast parafie podzielono na pięć klas, uwzględniając obszar parafii i ilość wiernych. Na ich podstawie wyznaczano proboszczowi pensję etatową w wysokości, według klas od I do V: 600 rubli, 500, 400, 275 i 235 klasa V. Ponadto proboszczom pozostawiono niewielki kawałek gruntów rolnych i łąk – 33 dziesięciny. Powyższymi funduszami zarządzało Rzymskokatolickie Kolegium Duchowne w Petersburgu. S. Litak, *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku*, Lublin 1996, s. 78-79.
9. Werstwa – wiorsta – dawna rosyjska jednostka długości równa 1,0668 kilometra.
10. Dezolacja – przestarzałe: zniszczenie, spustoszenie.
11. Arszyn – to dawna miara długości wahająca się od 71,12 do 81, 5 centymetrów. Używana była do 1918 roku w Rosji i w niektórych krajach, do momentu wprowadzenia systemu metrycznego, który w Polsce obowiązywał od 8 lutego 1919 roku, na mocy dekretu Józefa Piłsudskiego.
12. Gont – to drewniana wąska deseczka (świerk, sosna, osika, dąb) o profilu poprzecznym mająca kształt klina do wsuwania kolejnej. Ma zastosowanie do krycia dachów i szalowania ścian. Obecnie stosowana często na Podkarpaciu. Dawniej w całym kraju.
13. Facjata – dawniej: frontowa ściana budynku, część ściany zasłaniającej dach.
14. Babiniec – ludowa nazwa dla kruchty (przedśionka) kościelnej. Zwykle przylegał do ściany frontowej, przed drzwiami wielkimi kościoła lub wewnątrz pod chórem i organami. Kościoły większe, mające wejścia boczne, miały przy nich babińce boczne. W babińcach dozwolano gromadzić się poganom, Żydom odstępcom od wiary, aby słuchali Biblii i nauk katechizmy kapłanów. Po ich ukończeniu śpiewano suplikacje lub nieszpory. Gdy rozpoczynała

Dzwonnica w słupach murowanych, na której 2-a większe dzwony i jedna sygnaturka zawieszona.

Cmentarz tego kościoła, naokoło murem opasany.

Fundusz kościoła

Fundusz tego kościoła jest pensja etatem naznaczona w rok rubli srebrnych 275. Pola ornego dziesięcin 30. Sianożęci dziesięcin 3 i ogród na warzywa dopiero w 1847 roku kościołowi naznaczony.

Srebra kościelne	Sztuk	Waga		
		Funty	Łuty	Próba
Monstrancja srebrna miedziana	1.	3.	25.	11.
Puszka duża wewnątrz i zewnątrz pozłacana, z wierzchem i krzyżem pozłacanym	1.	2.	”	12.
Kielichów wewnątrz zupełnie, zewnątrz miejscami pozłacanych	5.	5.	3.	12.
Patyn wyzłacanych do tychże	5.	”	31.	12.
Korona z trzema promieniami na głowie Pana Jezusa ukrzyżowanego	1.	”	11.	9.
Serca Pana Jezusa przy boku pozłacane	1.	”	3.	12.
Goździe do rąk i nóg tegoż Pana Jezusa ze sztyftami żelaznymi	4	”	4.	8.
Koron kamieniami kolorowymi wyznaczonych	2.	”	16.	8.
Pas przy boku Pana Jezusa ukrzyżowanego	1.	3.	10.	5.
Tabliczek i różnych sztuczek	84.	8.	21.	6.
Krzyż św. Włodzimierza Order	1.			
Tacka srebrna z dwiema ampułkami wewnątrz pozłacanemi	3	”	21.	12.
Ampułka do zlewania wody przy chrzcie świętym	1.	”	8.	12.
Vascula ¹⁵ na Olea Sacra	1.	”	10	”
Puszka do chorych, wewnątrz pozłacana	1.	”	3.	”
Roku 1845 przybył krzyż ze srebra warszawskiego zwanego, z pasją do cymborium	1			
Summa	115.	26.	14½.	

się Msza św., diakon zapowiadał, aby obecni w przedsionku opuścili świątynię. Z. Gloger, *Babiniec*, w: *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, Warszawa 1900, s. 28; M. Kowalewski, *Mały słownik teologiczny*, Poznań-Warszawa-Lublin 1958, s. 43.

15. Vascula (z łac. małe naczynie) – naczynie niedużej wielkości z wodą stojące obok tabernakulum. Służy do obmycia palców przez szafarza po udzieleniu Komunii św.

WIZYTACJA KOŚCIOŁA PARAFIALNEGO ŚWIĘTEGO MACIEJA APOSTOŁA W NIEŚWICZU...

Miedź				
Kotłów chórowych	2.	40.	”	”
Kociołek stary i misa jedna do święconej wody	2.	6.	”	”
Misa z czajnikiem do zlewania wody	1.	4.	”	”
Summa	5.	50.		

Mosiądz				
Lichtarzów pobielanych	2.	1.	15.	
Lichtarzów niepobielanych	2.	1.		
Trybularz z łańcuszkami, popsuty	1.	1.		
Pieczęć kościelna	1.			
Summa	6.	3.	15.	

Cyna				Sztuk
Lichtarzów większych z czopami				24.
Lichtarzów małych z rurkami				6.
Krucyfików, jeden większy a dwa mniejsze				3.
Naczyni do Olejów Świętych				3.
Summa				36.

Spiż				
Dzwonków przy zakrystii i ołtarzach				7.
Sygnaturka, dzwon większy i mniejszy				3.
Summa				10.

Żelazo				
Koło do robienia świec				1.
Mozdierzów małych				7.
Żelazko do pieczenia i wypiekania opłatków				2.
Summa				10.

Apparaty				
Białych ornatów				12.
Białych dalmatyk				2.
Białych kap				3.
Czerwonych ornatów				11.
Czerwonych dalmatyk				2.
Czerwonych kap				1.
Zielonych ornatów				4.
Zielonych kap				2.
Fioletowych ornatów				6.
Czarnych ornatów				2.

Czarnych kap	2.
Firank materialnych, para jedna	1.
Chustka materialna z blaszkami	1.
Umbraculum ¹⁶ z materii białej w kwiaty rzucane	1.
Chorągwi kitajkowych ¹⁷ 2, z obrazem koronacji Najświętszej Panny 1.	3.
Dywanów całych	5.
Dywanów zużytych	1.
Poduszek do ołtarzów	6.

Dielizna kościelna	
Alb perkalowych dobrych, obszytych falbami	7.
Alb płóciennych szwabskich, obszytych falbanami	4.
Alb z adamszkowego materiału cienkiego, obszytych falbanami	2.
Alb z adamszkowego cienkiego materiału, nieobszytych	1.
Efodów ¹⁸ muszlinowych ¹⁹ haftowanych	2.
Efodów podszytych kitajką liliową	1.
Obrusów perkalowych, obszytych siatkami	8.
Obrusów z płótna szwabskiego, podobnie obszytych	8.
Obrusów z płótna domowego grubszego	6.
Komż dla księży starego rombku	2.
Komż dla dzieci z domowego płótna	4.
Humerałów ²⁰ z domowego płótna	4.
Humerałów wyszywanych zieloną włóczką	1.
Ręczników z domowego płótna, lnianych, do ołtarzów	7.
Korporałów	26.

16. Umbraculum (łac. osłona, miejsce ocienione) – parawan na stojaku z emblematem IHS. Służył do zasłaniania monstrancji z Najświętszym Sakramentem podczas nabożeństw liturgicznych, np. podczas głoszenia kazania.
17. Kitajka (od *Kitáj*, rosyjska nazwa Chin) – to pochodzenia wschodniego, cienka, jedwabna tkanina o splocie prostym. W Polsce używana była do obicia mebli i ścian, a w liturgii do szat liturgicznych i paramentów.
18. Efod – dawna szata, występuje m.in w Biblii. Zewnętrznym wyrazem godności arcykapłana, był nakładany na szaty specjalny ubiór – suknia wierzchnia, efod. Wykonany był ze złotych nici, purpury i karmazynu. Tutaj oznacza część ubioru liturgicznego.
19. Muszlin (obecnie muślin) – cienka jedwabna tkanina, o splocie płóciennym, jednobarwna.
20. Humerał – płócienna chusta z naszytym krzyżykiem i dwoma tasiemkami, będąca częścią stroju liturgicznego. Nakładana pod albę przez duchownego przed liturgią okrywała ramiona i szyję. W Kościele zachodnim humerał używany był od VIII wieku. Od X wieku zdobiono niekiedy humerały złotymi nićmi lub drogimi kamieniami. Humerału używano do ochrony gardła przed chłodem i osłony szat liturgicznych przed potem. W niektórych zakonach (benedyktyni, dominikanie, franciszkanie) humerał służył do nakrycia głowy przez zakonników podczas wejścia do ołtarza i powrotu do zakrystii, którą to praktykę przejmowali kapłani diecezjalni. Zaniechali oni tej formy używania humerału w momencie wprowadzenia biretu (X wiek). B. Kosecki, Humerał, w: EK, t. 6, kol. 1325.

Sprzęty drewniane	
Krzyż procesjonalny, krzesła, szafy i inne do użytku w kościele potrzebne są w swojej całości	

Biblioteka kościoła Nieświckiego	
Ksiąg edycji łacińskiej i polskiej różnych autorów	40.
Księgi łacińskie, mszałów łacińskich rekwalnych [= żałobnych]	4.
Agenda jedna duża i druga mała	2.
Ewangeliczka jedna w polskim języku	1.
Suma	47.

Inwentarz gruntowy

Pszczół remanentowych pni 35, które wraz z pasieczyskiem, krzakami zwane, długości sążni 42, a szerokości sążni 29, gdzie pierwiej była chata z chrustu, zupełnie zdezelowana, a druga na to miejsce nowo zbudowana dla pasiecznika, są zastawione, na mocy instrukcji najnowszej zatwierdzonej na zawsze dla kościoła.

Duchowieństwo przy tym kościele

Proboszcz tego kościoła ksiądz Michał Mińkowski²¹, zarządza kościołem Nieświckim od 1840 roku. Nauki kończył w łuckim seminarium.

Słudzy kościelni

Zakrystianin Jan Skrzypkowski.

Organista Stefan Maziarczuk.

Kalikancista Tomasz Hocan

Chłopcy do służenia do Mszy: Antoni Kobyliński, Stanisław Kobyliński.

Stróż do kościoła Maciej Maziarczuk.

Furman Józef Kondracki.

21. Ks. Minkowski Michał (zm. 1869) – kapłan diecezji łuckiej, proboszcz w Nieświczu. Z wikariusza w parafii Klewań awansował na komendarza w parafii Łanowce (1823-1826). W roku 1827 był jeszcze w Łanowcach, ale już nie komentarzem. Z parafii Łanowce przeszedł na komentarza do parafii Zabłotce, gdzie później przejął obowiązki proboszcza i pracował tu do 1840 roku. Od tego roku został wikariuszem katedry łuckiej i zarządcą parafii św. Macieja Apostoła w Nieświczu, a następnie administratorem i proboszczem. Tutaj duszpasterzował dosyć długo – do swojej śmierci w dniu 9 kwietnia 1869 roku. Był kanonikiem kolegiaty ołyckiej od 1866 roku.

Gospodyni Julia Rudnicka.

Ci wszyscy są rzymskokatolickiego wyznania. Parafia przy tym kościele zamiera w sobie. W sobie wsi dwadzieścia. W tych osób sposobnych do świętych sakramentów płci męskiej 677, płci żeńskiej 628. Razem komunikujących 1305. Niesposobnych płci męskiej 178, płci żeńskiej 143, razem niekomunikujących 321. Tak sposobnych, jak i niesposobnych do świętych sakramentów obojga płci 1626.

Filialnego kościoła żadnego nie ma. Jest kaplica murowana na cmentarzu publicznym w Nieświczu, a druga murowana we wsi Ławrowie J[ąśnie] O[święconego] Księcia Lubomirskiego, pułkownika gwardii rosyjskiej i kawalera wielu orderów. Obie bez żadnego funduszu.

Księgi metryczne są zaprowadzone od 1827 roku i zachowane w skarbcu, miejscu bezpiecznym. Księga dla zapisywania pism urzędowych od wyższej władzy przysyłanych jest od roku 1832.

Opisanie budowy plebanialnej

Budowy plebanialne to jest. Rezydencja drewniana, wewnątrz i zewnątrz otynkowana, w tej stancji mieszkalnych jest cztery. Komora na skład jedna, okiem ośm, drzwi ośm, z zawiasami żelaznymi, i z zamkami starymi troje, a reszta z klamkami starymi. Pieców ceglanych dwa. Ganek z frontu i dach słomą pokryty. Oficyna drewniana, w tej stancji mieszkalnych dwie. Piekarnia i spiżarnia, okien ośm, piec jeden, a drugi kuchenny, dach w terażniejszym roku słomą pokryty. Stajna w słupach z chrustu, ze żłobami, drabinami i podłogą.

Spichlerz z drzewa rzniętego w słupy zbudowany. Stodoła o czterech sochach²² z chrustu w terażniejszym roku nowo zbudowana, słomą pokryta. Drzwi do tej na biegunach²³ z kunami żelaznymi. Loch drewniany, słomą pokryty, w ziemi

22. Do najstarszych konstrukcji dachowych na kontynencie europejsko-azyjskim należała konstrukcja sochowa. W budynkach mieszkalnych występowała rzadko. Taka konstrukcja dachu umożliwiała budowę lekkich ścian z chrustu. Konstrukcja ta składała się z dwóch lub więcej soch rozwidlonych u góry, które ustawione były pionowo pod kalenicą budynku. Na rozwidleniach soch leżała pozioma deska – ślemię, na której wisały końce krokwi, nazywanych kozłami lub kluczami. Dolne końce kozłów opierały się swobodnie na ścianach budynku, a przy piwnicach i szalaszach, nie mających ścian, opierały się na ziemi. J. Cetera, *Z badań nad konstrukcją sochowo-ślemieniową w okolicach Sokółki*, „Rocznik Białostocki”, 18 (1993), s. 233-234.

23. Bieguny – zawiasy u drzwi i wrót w starych budynkach, z którymi stanowiły integralną część. Wykonane z drewna czopy pionowe wystające z obrysu drzwi. Czopy obracały się w otworach zwanych stępkami. Pierwotnie wszystkie drzwi i wrota obracały się na biegunach drewnianych. W miarę upowszechniania się wyrobów stalowych, bieguny wykonywano ze stali, a jeszcze później zastąpiły je stalowe zawiasy. W drzwiach domowych biegun był jeden

rznięty i odyłowany²⁴. Dom za drogą słomą pokryty pod jednym dachem o dwóch pomieszkaniach, z jednego i drugiego rogu jest po jednej stancji, z siankami odrębnymi i komurkami dla ludzi kościelnych: organisty i kalikanisty²⁵.

Przychód

Pensji etatem w rok przeznaczonej rubli srebrnych dwieście pięćdziesiąt pięć. Dobrowolnych ofiar żadnych nie ma.

Rozchód	Srebrem	
	rubli	kopiejek
Na wosk do kościoła na światło	45.	”
Na wino rocznie	24.	”
Na oliwę do lamp	10.	”
Na opranie białizny kościelnej, praczki, mydło i krochmal	15.	”
W terażniejszym roku za reparację całej zakrystii aparatów zapłacono	13.	”
Organiście pensji z wiktem w rok	30.	”
Zakrystianowi pensji z wiktem	30.	”
Kalikaniście pensji z wiktem	24.	”
Dwom chłopcom pensji z wiktem	30.	”
Furmanowi pensji z wiktem	24.	”
Gospodyni pensji	15.	”
Służącej drugiej pensji	12.	”
Utrzymanie koni do parafii	75.	”
Na utrzymanie dziekana pięć procent	13.	74
Na utrzymanie proboszcza	150.	”
Summa	510.	74.

z dwoma czopami: górnym i dolnym. We wrotach podwójnych konieczne były dwa bieguny: prawy i lewy.

24. Przeszarżałe - odyłowanie to ogrodzenie z dylów. Obejścia dworskie ogradzane były wysokim i mocnym płotem. Bogatszych stać było na odyłowanie, pokryte gontowym daszkiem.
25. Kalikant, kalikancista – osoba wprawiająca w ruch miechy w organach piszczałkowych. Wprawianie nogami w ruch pedału dźwigniowego, czyli kalikowanie, poprzez pośrednie mniejsze miechy, dostarczało ciśnienia do głównego miecha. Organista z kalikantem porozumiewał się za pomocą dzwonka, informując go o konieczności rozpoczęcia lub przerwania kalikowania. Do tego służyły także dwa przyciski koloru zielonego lub czerwonego i takich samych kolorach lampek, gdzie kolor zielony informował kalikanta o konieczności rozpoczęcia kalikowania, a czerwony o zakończeniu miechowania. Obecnie funkcję kalikanta przejęły napędy elektryczne montowane w organach.

Porządek nabożeństw

W każdą sobotę i w każdą wigilię święta uroczystego, jako też każdej niedzieli i w święta uroczyste, odprawia się nieszpory o godzinie 4-tej po południu. W dni niedzielne i świąt uroczystych, z rana rozpoczyna się nabożeństwo. O 8-mej godzinie Jutrznia²⁶ z graniem organów. Po takowej godzinki o N.M. Pannie gra organista. Po skończonych godzinkach dzwonią na sumę, gdzie aspersion²⁷, procesja i zaczyna się suma. Suplikacje, hymn *Przed oczy Twoje o Panie* śpiewa się. Po Ewangelii kazanie, akt wiary jest i kontynuuje się suma. Po skończonej sumie, w dni niedzielne śpiewa się modlitwy za Najjaśniejszego Monarchę i Jego Najjaśniejszą Familię, a w dni uroczyste i tabelne²⁸ uprzednio śpiewa się, przy dzwonienu wszystkich dzwonów hymn *Ciebie Boga wysławiamy* itd. z modlitwami zwyczajnymi. Po skończeniu zaintonuje kapłan *Anioł Pański* i odgrywa organista. I tym porządkiem kończy się poranne nabożeństwo.

W dni powszednie każdego dnia o godzinie 8-iej z rana Msza w czasie której każdodziennie organista gra godzinki i Litanie o NM Pannie. Również każdego dnia trzy razy dzwoni się, z rana, w południe i w wieczór na *Anioł Pański*.

Expositio Sanctissimi Sacramentii odbywa się 1-szy na świętego Macieja, - 2-gi na rocznicę poświęcenia kościoła (dominica), - 3-i raz na Święto Bożego Ciała, 4-ty n Święto Wniebowzięcia N.M. Panny.

Kościół Nieświcki z mocy funduszu obowiązany odprawić przez rok każdej niedzieli i święta uroczystego Mszę za parafian.

26. Jutrznia – polska nazwa dla *Matutinum* – pierwszej części modlitwy brewiarzowej. W klasztorach odmawiano tę godzinę kanoniczną przed wschodem słońca, gdy widoczna była na niebie jutrznia, z czego zaczerpnięto polską nazwę. Ta modlitwa składa się z części wstępnej (*Invitatorium*) oraz trzech nokturnów. Na każdy nokturn składa się trzy psalmy i trzy lekcje – czytania wyjęte z Pisma Świętego i z dzieł Ojców Kościoła. Zazwyczaj po trzecim nokturnie odmawia się hymn *Te Deum*, kończący Jutrznię.

27. Aspersion, pokropienie – to obrzęd pobłogosławienia wody i pokropienia nią wiernych, domów oraz przedmiotów związanych z kultem religijnym lub codziennym życiem wiernych. W odnowionej po Soborze Watykańskim II liturgii aspersion zastępuje akt pokuty. Pokropienie może się odbywać w każdą niedzielę oraz sobotę podczas antycypowanej Mszy św. wieczornej, także w obrzędzie pogrzebowym i z okazji niektórych błogosławieństw czy procesji. T. Powichrowski, *Pokropienie, aspersion*, w: EK, t. 15, kol. 1032-1033.

28. Dni tabelne – dni, w których należało odprawić w parafiach Mszę św. w intencji rodziny panującej i członków tej rodziny w Cesarstwie Rosyjskim, z racji rocznicy dnia urodzenia, imienin, śmierci. Nazwa pochodzi od tabel umieszczonych na końcu schematyzmów diecezjalnych, w których zapisywano imiona cara i członków jego rodziny z podaniem dat ich urodzin i imienin.

Po redukcji na rok: śpiewanych Mszy Świętych 95, aniwersarskich²⁹ 27, czytanych 180.

Szpitala ani bractwa przy tym kościele nie ma, ani funduszu, zaprowadzić takowe.

Takową wizytację podpisuję ks. Michał Mińkowski.

Bibliografia

Opracowania

- Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej, cz. 2 [Ziemie ruskie Korony]*, t. 5, *Województwo wołyńskie*, Wrocław 1994, s. 298-300.
- Cetera J., *Z badań nad konstrukcją sochowo-ślemieniową w okolicach Sokółki*, „Rocznik Białostocki”, 18 (1993), s. 233-260.
- Charkiewicz W., *Borowski Kasper, w: Polski słownik biograficzny, t. 2, miejsce i rok wydania s. 348-349.*
- Danielski W., Niparko R., *Aniwersarz, w: Encyklopedia Katolicka*, t. 1, miejsce i rok wydania kol. 617-619.
- Dębowska M., *Kapituła katedralna w Łucku w dokumentach przełomu XVIII i XIX wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 98 (2012), s. 67-96.
- Dębowska M., *Diecezja łucka i żytomierska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia*, Lublin 2014.
- Głoger Z., *Babinec, w: Encyklopedia staropolska ilustrowana*, Warszawa 1900, s. 28.
- Kowalów W. J., *Biskup Kasper Borowski (1848-1883)*, „Wołanie z Wołynia”, 1997, nr 6 (19) listopad-grudzień, s. 32-34.
- Kosecki B., *Humerał, w: Encyklopedia Katolicka*, t. 6, miejsce i rok wydania kol. 1325.
- Kowalewski M., *Mały słownik teologiczny*, Poznań-Warszawa-Lublin 1958.
- Litak S., *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku*, Lublin 1996.
- Nieświcz, w: Encyklopedia Kresów*, Kraków 2004, s. 308.
- Popek L., *Świątynie Wołynia*, t. 1, Lublin 1997.

---

29. Aniwersarz (od łac. *anniversarium* - rocznica) – to obchód liturgiczny rocznicy w Kościele rzymskim. Rozróżnia się w Kościele następujące rocznice: rocznica dnia urodzenia męczennika – obchodzona jako święto; rocznica wyboru lub konsekracji papieża czy biskupa; rocznica poświęcenia/konsekracji kościoła; rocznica śmierci lub pogrzebu. Z racji przeżywania tych rocznic w Kościele sprawuje się Mszę św. Na obchód rocznicy składa się Msza św. według specjalnego formularza lub przynajmniej z własnymi modlitwami, a także oficjum (aniwersarz śmierci lub poświęcenia kościoła) lub błogosławieństwo osób obchodzących rocznicę/jubileusz. W. Danielski, R. Niparko, *Aniwersarz*, w: EK, t. 1, kol. 617-619.

Powichrowski T., *Pokropienie, aspersion*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 15, kol. 1032-1033.

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego, red. B. Chlebowski, t. 7, Warszawa 1888.

Tylus S., *Podhoredeński Jan Kanty*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 15, kol. 938.

Internet

Nieświcz, www.wolhynia.com [dostęp: 2.11.2021 r.).

Streszczenie

Parafialny kościół św. Macieja Apostoła w Nieświczu, w diecezji łuckiej, ufundowany został na początku XVII wieku przez cześnika wołyńskiego Mateusza Stępkowskiego. Świątynię tę odbudowali i powiększyli na początku XIX wieku Antoni Sobolewski i Jan Majewski. Świątynia ta zaliczona była do klasy IV. Sporządzona z polecenia biskupa łucko-żytomierskiego Kaspra Borowskiego (1802-1885) inwentaryzacja tegoż kościoła powstała z okazji przeprowadzonej wizytacji kanonicznej ordynariusza w 1849 roku. Na jej podstawie dowiadujemy się o historii kościoła i parafii, o świątyni, jej odbudowie, wyposażeniu i konserwacji wystroju wewnętrznego. Opisane dobra materialne należące do parafii przedstawiają stan beneficjum kościelnego za czasów ówczesnego proboszcza parafii Nieświcz ks. Michała Mińkowskiego.

Słowa kluczowe: historia Kościoła, historia diecezji łucko-żytomierskiej, inwentarze kościołów parafialnych, beneficjum parafialne.

ВІЗИТАЦІЯ ПАРАФІАЛЬНОГО КОСТЕЛУ СВ. МАТІЯ АПОСТОЛА У НЕСВІЧІ, В ЛУЦЬКІЙ ДІЄЦЕЗІЇ, З 1849 РОКУ

Резюме

Парафіяльний костел св. Матія Апостола у Несвічі, Луцької дієцезії, фундував на початку XVII ст. чесник волинський Матвій Стемпковський. Храм відбудував і розбудував на початку XIX ст. Антоні Соболєвський і Ян Маєвський. Храм було зараховано до IV класу. Інвентаризацію храму, на розпорядження луцько-житомирського єпископа Каспера Боровського (1802–1885), було здійснено з нагоди канонічної візитації правлячого єпископа

у 1849 році. На підставі її документів дізнаємося про історію храму та парафії, про відбудову костелу, його майно і реставраційні роботи інтер'єру. Описи парафіяльних маєтностей представляють стан церковної бенефіції за часів тодішнього настоятеля несвіцької парафії – о. Міхала Мінковського.

Ключові слова: історія Церкви, історія Луцько-житомирської дієцезії, інвентар парафіяльних храмів, парафіяльні бенефіції.

Переклад: Вячеслав Кришталь

THE BISHOP VISITATION OF ST MATTHIAS THE APOSTLE PARISH CHURCH IN NIEŚWICZ, LUTSK DIOCESE IN 1849

Summary

St Matthias the Apostle parish church in Nieświcz, in Łutsk diocese was founded at the beginning of the 17th century by Mateusz Stępkowski, the Volhynia cup-bearer. The church was rebuilt and expanded at the beginning of the 19th century by Antoni Sobolewski and Jan Majewski. It was credited as a 4th-grade church. The church's inventory was made by the order of Łutsk-Zhytomyr bishop Kacper Borowski (1802-1885) on the occasion of the canonical visitation in 1849. On its basis, one can find out about a church and parish history, church rebuilding, its inventory, and conservation of the interiors. The material goods belonging to the parish described there present a condition of the church benefice during the pastorate of rev. Michał Mińkowski, the parish rector of that time.

Key words: Church history, history of the Łutsk-Zhytomyr diocese, parish church inventories, parish benefice.

Translated by Maria Furtak